

Сенко Рашљанин
Музеј "Рас", Нови Пазар

ШЕРИЈАТСКОПРАВНО РЕГУЛИСАЊЕ ПОРЕСКИХ ОБАВЕЗА НА ОСНОВУ ПРОУЧАВАЊА НОВОПАЗАРСКИХ СИЦИЛА ИЗ ХVIII ВЕКА

Новопазарски сицили из 1766, 1767. и 1768. године пронађени су, пре двадесет година, на тавану зграде у којој је некад био смештен Окружни суд у Новом Пазару. Њихови преводи, а и оригинали, данас се чувају у Музеју "Рас" у Новом Пазару¹. Ти зборници судских записника с краја ХVIII века карактеристични су за правни систем Турског Царства и представљају веома вредну грађу. Превео их је Ахмед Аличић из Сарајева и сабрао у две свеске; број преведених сицила је 58 у првој свесци и 39 у другој.

Анализом тих докумената може се, поред осталог, доћи и до веома занимљивих појединости везаних за регулисање пореских обавеза у бившем новопазарском санџаку, територијално-административној јединици босанског пашалука, који су карактеристични за читаво Турско Царство тога доба.

Као што се из тих докумената види, регулисање имовинских односа, како на релацији појединац - појединац тако и на релацији појединац - држава, вршило се преко Кадијског суда у Новом Пазару, а као виша инстанца фигурира шеријатски суд у Сарајеву, на основу прописа којим су регулисани ти односи, а посебно систем пореза и намета које је прописивала држава.

Већ на први поглед, а с обзиром на правну нарав, могућно је уочити две врсте пореза који фигурирају у новопазарским сицилима:

I порези који се заснивају на принципима шеријатског права;

II порези који су прописивани нарочитим законским одредбама².

Због ограниченог простора, за ову прилику биће обухваћене само обавезе појединца према држави, и то само обавезе које су проистикале из шеријатског права, такозване шеријатске даће. То ће нам бити разумљивије ако имамо на уму да су ова разматрања рађена на основу поменутих сицила у којима су претежно заступљени проблеми везани за ту врсту односа.

1 Е. М. у ш о в и ћ, *Ферман о постављењу новопазарског митрополита 1766. године*, Градска култура на Балкану, Зборник радова, посебна издања 36, САНУ, Балканолошки институт, Београд 1988.

2 Више о врстама пореза видети: *Ж. К а ц и Б е г и ћ*, *Гливарина у османској држави*, Оријентални институт у Сарајеву, посебна издања IV, Сарајево 1966.

Узроке за постојање поменуте две врсте пореза треба тражити још у самом процесу настајања исламске религије, а и каснијим формирањима држава на чијим принципима су оне биле засноване. Тек преласком Мухамедовим из Меке у Медину, такозване Хиџре, створени су услови за уређивање државе и могућности за уређивање друштвених односа. Због тога треба имати на уму да су прописи курана објављивани постепено, једни у Меки а други у Медини. Већина прописа из Меке говори о веровању и моралу, а само мали број односи се на право и уређење друштвених односа. Тек су у Медини објављени прописи правне природе који говоре о организацији државе, правима и дужностима поданика, међуверским односима, рату и миру, породици, наслеђивању, суду, кривицама и казнама, стварном и тражбеном праву и слично. Већ тада су уведене шеријатске даће, у то време вероватно и једине врсте пореза. Тек каснијим политичким импликацијама долази до увођења разних законских пореза којима се регулишу нови намети. Могућност за то остварена је и у самом курану, као и у другим изворима шеријатског права³, што је зависило од финансијске ситуације саме државе, која је свако погоршање те ситуације увек пратила увођењем нових намета.

Као што је већ речено, овде ће бити третиране шеријатске даће које се у свим документима помињу под називима *џизија* и *испенца*.

џизија је шеријатски порез који плаћају пунолетни мушкарци немуслиманци, чиме стичу слободу вероисповести и заштиту живота и иметка, како за себе тако и за чланове своје породице. Плаћањем тог пореза они ослобађају себе служења војске.

Испенца је такође шеријатски порез који плаћају одрасли и за рад способни мушкарци немуслиманци, али, за разлику од *џизије* која се плаћала држави, тај порез се даје феудалцу. Плаћањем *испенце* не стиче се ослобађање од војне службе, али ступањем у војску та обавеза се искључује⁴.

Већ на самом почетку потребно је разјаснити појам личног шеријатског пореза *џизије*, који се у многим делима меша са појмом *харача*. То су, у ствари, два сасвим различита пореза, не само по садржини већ и по примени. *џизија* је искључиво порез за немуслимане, њу не дају муслимани, док *харач* значи порез на земљу који мора давати свако, био њен поседник муслиман или не. Треба нагласити да примањем ислама отпада само обавеза плаћања *џизије*, а и *испенце*, док примањем ислама од стране поседника земље не значи ништа; он и даље мора плаћати *харач* на своју земљу. Мешања та два термина нису само терминологичке природе. Она се преплићу и у стварности, што се може лако уочити и у новопазарским *сицилима*. У њима срећемо судске спорове о тим проблемима, а посебно код исламизираниог становништва које се, сматрајући да примањем ислама ослобађа себе обавезе плаћања *харача*, обраћало суду на различитим инстанцама, али су спорови увек решавани негативно по њих⁵. Суду су се обраћали и муслимани - купци земље која је раније била у власништ-

3 Више о томе видети: М. Беговић, *Настајак и развитак шеријатског права*, *Balkanica XV*, Београд 1984, 83.

4 В. Новопазарски *сицили* (даље НПС) св. I, 33, стр. 27.

5 НПС, св. I, 26, 27, 28, стр. 19, 20, 21 и НПС св. II, 15, 16, 17, стр. 21, 22 и 23.

тву хришћанина, сматрајући да је од тог тренутка та земља ослобођена харача, али ни у том случају спорови нису решавани у њихову корист⁶.

Та два пореза, цизија и испенца, била су обавезна за телесно и душевно здраве пунолетне мушкарце немуслимане. Међутим, неке околности и прописи су дозвољавали могућност ослобађања од тих обавеза. Таква ослобађања заснована су на различитим принципима - ослобађање по шеријатском праву, ослобађање по основу ступања у војну службу и ослобађање на основу посебних законских одредби⁷.

По шеријатском праву, ослобођени од тих обавеза били су: жене, деца, слеп човек, старац, сиромах, луд и слабоуман, као и свештена лица у манастирима. По шеријатском праву изузимање жена и деце од тих обавеза је унеколико апсолутно и категорично, а као образложење за то у документима, поред осталог, узима се и чињеница да жене и деца не спадају у војнике, али да се не би стекао утисак да су то само ратни порези, наводи се и да се такво изузимање заснива на самом шеријатском праву које женама треба да омогући заштиту са становишта ислама⁸.

Изузимање малолетне деце се посебно истиче како би се сузбиле неке неправилности. Али како се по шеријатском праву пунолетство повезује са полном зрелошћу, то је ипак омогућавало многе неправилности, мада се обично 15 година живота сматрало временом кад је дете сматрано пунолетним.

Поједине жене су ипак плаћале те врсте пореза. То се односи на тобелије, које су самим тим што су продужавале лозу у породици без мушког потомства, преузимале обавезе пунолетног мушкарца па су и плаћале ове дажбине⁹.

Осим жена и деце, било је и пунолетних мушкараца који су, по шеријатском праву, изузимани и ослобођени тих пореза. То се односи на "слепог човека, болесног и изнемоглог" који није способан за рад већи део године, као и за ступање у војну службу у било ком виду. Године старости нису давале, што је опет омогућавало различите манипулације. Каткада се дешавало да је и од таквих лица наплаћивана цизија, а посебно испенца, што је доводило до честих спорова¹⁰.

Кад је у питању сиромашни човек, каже се да те порезе не треба узимати од оних који примају милостињу, мада је и то повезивано са способношћу за рад и војну службу, па су они који су могли испуњавати те обавезе, а узимали су милостињу да би их избегли, били на различите начине кажњавани.

Цизија и испенца нису тражене од "лудих и слабоумних". Међутим, ако су имали породицу, она је била дужна да плаћа посебан порез, такозвани бенак. На тај начин породица је надомештала неспособност свога члана било за рад или војну службу.

6 НПС, св. I, 10, 11, 12, 13, стр. 8, 9, 10, 11 и 12.

7 Е. Ковачевић, *Мухиме дефтери*, Оријентални институт у Сарајеву, Сарајево 1985, 6.

8 НПС, св. I, 5, 6, стр. 3, 4 и 5.

9 НПС, св. II, 8, стр. 6.

10 НПС, св. II, 5, 6, стр. 7.

Свештена лица у манастирима такође су, по основама шеријатског права, била ослобођена од давања тих пореза, али су њихове старешине биле дужне да дају годишње поклоне - "пешкеше", којима су надомештале изузимање од тих обавеза¹¹.

Као што је већ речено, осим ослобађања по принципима шеријатског права било је и ослобађања по основу ступања у поједине војне службе.

Тако су од тих обавеза били ослобађани: акинције - лака коњица која је упадала у непријатељску земљу да би главној војсци олакшала продирање; војнуци; кнезови као нахијске и примићури као сеоске старишине, који су вршили посредничку службу између раје и турских власти и помагали прикупљање разних пореза. Због тога су били ослобођени тих пореза, у шта су били укључени и њихови синови; мартолоси, који су у Турској Царевини чинили војну организацију састављену углавном од хришћана, која је деловала на Балканском полуострву од XV до XIX века, а служили су за одржавање реда, осигурање прикупљања пореза и обезбеђење преноса хране и опреме, па су због тога и уживали одређене бенефиције; муселеми - хришћани, који су служили у турским тврђавама и који су били, зависно од важности посла који су обављали, потпуно или делимично ослобађани давања ових пореза; осим њих, од шеријатских даћа били су ослобођени тобџије и пушкари због значаја посла којим су се бавили, као и везе са војном службом.

У новопазарским сицилима помињу се и друга ослобађања по основама посебних законских одредби. Она се односе, пре свега, на рударе. Мада се у документима не конкретизује, вероватно се односи на рударе рудника гвожђа Глухавица, односно Демирџи базар, како је у том периоду називан и коме су Турци придавали велики значај, а опет у вези са војном службом. Осим њих, посебним законским одредбама ослобађани су и дербенџије, односно чувари путева, а нарочито у време немира и побуна¹².

Обавезе странаца у погледу плаћања шеријатских даћа вршене су на следећи начин: ако у земљу допутује немуслиман из државе са којом постоје нормални односи, он ужива заштиту своје личности и имовине, али ако се у њој непрекидно задржи дуже од годину дана, онда је дужан да плати цизију¹³.

Због значаја путева који су у то време пролазили кроз Нови Пазар и многих трговачких веза до замирања старих друмова, у њему је број странаца био веома велики, а посебно дубровачких трговаца, па су и они, као и остали дубровачки трговци на територији Турске Царевине, били ослобођени давања шеријатских даћа, јер је Дубровачка република плаћала данак који је представљао колективну цизију за све Дубровчане¹⁴.

Сва та ослобађања треба условно схватати и смештати у дати друштвено-историјски контекст, јер, зависно од ситуације како у самој Царевини тако и на спољно политичком плану, она су упражњавана или ускраћивана. За разлику од шеријатских даћа, то је посебно уочљиво да су ванредни порези у

11 Е. Мушовић, н. д., 142.

12 НПС, св. II, 10, 11, 12, 13, стр. 10-20.

13 Ј. Кнез Војновић, *Дубровник и Османско царство*, Српска краљевска академија, Београд 1898, 10.

14 Х. Хаџибегић, н. д., 36.

отежаним финансијским и другим околностима готово увек увођени, што може бити предмет даљих проучавања.

Senko Rašljanin

MOSLIM RELIGIOUS LAW AND REGULATION OF PROPRIETARY RELATIONS BASED ON
THE STUDY OF XVIII TH CENTURY NOVI PAZAR COURT RECORDS

The Novi Pazar court protocols (sicil), dating from the 18th century, collected and translated by Ahmed Aličić from Sarajevo, represent a very important source for the study of history of the former Novi Pazar Sandžak, the administrative and territorial unit of the Ottoman Empire. Their originals and translations are kept in the "Ras" Museum in Novi Pazar.

The analysis of these documents may reveal some very interesting data, among others those concerning common law practiced in the region, and particularly, norms of the Moslem system of religious law (seriat) regulating proprietary relations both between individuals and between an individual and the state.

These documents enable us to study the institution of the seriat tributes which have greatly influenced the social relations and movements, but which were, at the same time, also conditioned by them.